

10. Ю. Волошин. Міжнародно-правові засоби розв'язання греко-турецького конфлікту в контексті процесів європейської міждержавної інтеграції. Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2018. Випуск 37. С. 253–263. URL: https://ipien.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/voloshyn_miznarodno.pdf (дата звернення: 05.01.2022).
11. Eric Trager. The Unbreakable Muslim Brotherhood. Foreign affairs magazine, september october 2011, pp. 114–222. URL: (<https://www.foreignaffairs.com/articles/north-africa/2011-09-01/unbreakable-muslim-brotherhood>).
12. Б. Черкас, Н. Новицька. Зовнішньополітична стратегія Катару в регіоні Африканського Рогу. Міжнародні відносини. 2020. № 1(51). С. 31–35. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/knu/article/viewFile/3964/3617> (дата звернення: 05.01.2022).
13. ОАЕ хочуть нормалізувати відносини з Турцією. МК-Турція. 2021. URL: <https://mk-turkey.ru/politics/2021/01/11/otnosheniya-s-turciej.html> (дата звернення: 22.01.2022).
14. Марианна Беленькая. ОАЭ и Турция скрепили мир деньгами. Коммерсантъ. 2021. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/5090005> (дата звернення: 22.01.2022).
15. Erdogan visits UAE to bolster political, economic ties. Al Jazeera. 2022. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2022/2/14/erdogan-to-visit-uae-to-bolster-political-economic-ties> (дата звернення: 15.02.2022).

УДК 94:327(5 – 15)

Пророченко Н.О.

ВІДНОСИНИ ІРАНУ З ДЕРЖАВАМИ-ЧЛЕНАМИ РСАДПЗ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Анотація. У статті аналізуються відносини Ірану з державами-членами РСАДПЗ на сучасному етапі. Висвітлюється історія зв'язків Ірану з державами-членами РСАДПЗ, природа їхнього суперництва на Близькому Сході та у Перській затоці, передумови для співпраці. Звертається увага на неоднорідність підходів держав РСАДПЗ до взаємодії з Іраном і намагання останнього використовувати це. Характеризуються погляди сторін щодо шляхів підтримання регіональної безпеки. Визначаються пер-

спективи налагодження діалогу між країнами-членами РСАДПЗ та Іраном з метою зменшення регіональної напруженості.

Ключові слова: Іран, РСАДПЗ, Близький Схід, Перська затока, регіональна безпека, регіональна співпраця.

Summary. *The article analyzes Iran's relations with the GCC member states at the present stage. The research of the history of Iran's relations with the GCC member states, the nature of their rivalry in the Middle East and the Persian Gulf, and the prerequisites for cooperation are considered. Attention is focused on the heterogeneity of the approaches of the GCC member countries to interaction with Iran and the efforts of the latter to use this. The positions of the parties regarding the ways of maintaining regional security are characterized. The prospects for establishing a dialogue between the GCC member states and Iran on reducing regional tension are being assessed.*

Key words: *Iran, GCC, Middle East, Persian Gulf, regional security, regional cooperation.*

Постановка проблеми. Протягом останніх років на Близькому Сході і в районі Перської затоки триває процес суттєвої перебудови регіональної архітектури: конфлікти в Лівії, Сирії, Ємені, очевидне посилення регіонального впливу Ірану, Росії, Туреччини, ознаки зменшення уваги США до регіону, – все це актуалізує пошук шляхів зменшення напруженості, досягнення компромісу через узгодження інтересів регіональних акторів. Відносини шести аравійських монархій-членів РСАДПЗ (Саудівська Аравія (КСА), Катар, Кувейт, Бахрейн, Оман, Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ)) та Ісламської Республіки Іран (ІРІ) суттєво позначаються на процесах в цьому одному з найбільш стратегічно важливих регіонів світу. Для України аналіз і прогнозування динаміки ірансько-аравійських відносин та їхнього впливу на ситуацію в Перській затоці, яка значною мірою визначає стан

світового енергетичного ринку, є необхідними для формування і реалізації економічної стратегії та східного вектору зовнішньої політики.

Аналіз досліджень та публікацій. Дана проблематика, в силу своєї актуальності, досліджується науковцями, розглядається експертами, політиками та висвітлюється у ЗМІ в усьому світі. Аналіз процесів у близькосхідному регіоні та політики аравійських монархій в контексті інтересів України міститься в роботах українських вчених Шведа В.О., Коппель О.А. (див.: В.О. Швед. Рада співробітництва арабських держав Перської затоки: історичний розвиток у контексті сучасної катарської кризи. *Проблеми всесвітньої історії*. 2018. № 1(5). С. 167–182; В.О. Швед. «Арабська весна» у контексті сучасного трансформаційного процесу на Близькому і Середньому Сході. *Проблеми всесвітньої історії: науковий журнал*. 2016. № 1. С. 109–122; О.А. Коппель. Перська затока: проблема безпеки у 80-ті – 90-ті роки. Київ.: «Школяр», 1998. 200 с.; О.А. Коппель. Зовнішні фактори еволюції близькосхідної регіональної підсистеми міжнародних відносин. *Політикус: наук. журнал*. 2018. № 3. С. 58–65). Варто відзначити праці Завади Я.І., яка досліджує вплив ядерної програми Ірану на регіональну і світову стабільність, природу регіонального суперництва Саудівської Аравії та Ірану, що обумовлюється історико-культурними, ідеологічними, економічними факторами (див.: Я.І. Завада. Іранська ядерна програма в контексті світової та регіональної безпеки: дис. ... д-р. філос.: 052. Львів, 2020. 248 с.; Я.І. Завада. Взаємовідносини Ірану та Саудівської Аравії в контексті регіональної безпеки. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2018. Вип. 4(40). С. 37–41).

Регіон Перської затоки залишається у фокусі уваги і російських дослідників, звернімо увагу на праці Александрова А.А. та Кожанова М.О. (див.: А.А. Александров. Монархии Персидского залива: этап модернизации. М., 2000. 544 с.; Н.А. Кожанов. Иран и страны ССАГПЗ: между противостоянием и диалогом. *Мировая экономика и международные отношения*. 2020. Том 64,

№ 7. С. 80–88.). Сходознавці відзначають неоднорідність підходів держав РСАДПЗ до взаємодії з Іраном і намагання останнього використовувати це. Аналізуються історія зв'язків Ірану з державами-членами РСАДПЗ, природа їхнього суперництва, умови для співпраці.

Доцільним представляється відзначити роботи Мааіке Варнаара, Лучано Дзаккари, Пола Аартса, Ширін Т. Хантер, Шахрама Чубіна та Чарльза Тріппа, *Діліна Хіро*, які аналізують сучасну ситуацію в регіоні, але спираються на історичний контекст проблем, досліджують вплив на характер ірансько-аравійських відносин етнічного, конфесійного, культурного, економічного факторів. Важливо зазначити, що автори звертають увагу і на приклади взаємодії між Іраном та арабськими державами Перської затоки та наголошують на необхідності її зміцнювати заради регіональної стабільності (див.: М. Warnaar, L. Zaccara, P. Aarts. *Iran's Relations with the Arab States of the Gulf: Common Interests Over Historic Rivalry*. Gerlach Press, 2016. 178 p.; S.T. Hunter. *Arab – Iranian Relations: Dynamics of Conflict and Accommodation*. London, N.Y. by Rowman & Littlefield International Ltd, 2019. 320 p.; Sh. Chubin, Ch. Tripp. *Iran – Saudi Arabia Relations and Regional Order*. Routledge, 2014. 120 p.; D. Hiro. *Cold War in the Islamic world: Saudi Arabia, Iran and the struggle for supremacy*: by London, Hurst, 2020. 432 p.) Корисними також стали розвідки дослідників незалежної міжнародної організації International Crisis Group та Arab Center for Research and Policy Studies (Катар).

Метою статті є аналіз динаміки відносин Ірану з державами-членами РСАДПЗ, висвітлення суперечливого поєднання спільних зусиль для підтримання стабільності в регіоні Перської затоки, що є життєво необхідним для всіх сторін, та сукупності суперечностей і суперництва між ними.

Виклад основного матеріалу. Ісламська Республіка Іран є однією з найбільших держав регіону Близького Сходу, тут проживає більше 83,9 млн осіб [1]. В релігійному відношенні населення країни досить одноманітне – 98% мусульмани, з них 90% – шиї-

ти [2]. Іран володіє суттєвою військовою потужністю, відповідно до рейтингу Power Index від Global Fire power за 2022 р., його збройні сили займають 14 місце [3]. Територія Ірану має значний транзитний потенціал, оскільки поєднує Закавказзя, Центральну Азію, Близький Схід та Південну Азію, має вихід до морських комунікацій: Каспійського моря, Індійського океану (Аравійське море), Оманської та Перської заток. Води Перської затоки на 45% омивають іранські береги [4, с. 47]. Через територію Ірану проходить найпростіший маршрут до відкритих морів для каспійських держав. У свою чергу, через Центральну Азію ІРІ має доступ до Далекого Сходу. Отже, Іран – важливий маршрут для перевезення аравійських товарів на Далекий Схід, в Центральну, Південну, Південно-Східну Азію. Основні енергетичні багатства Ірану розташовані на півдні, тому головні проекти транспортування їх пов'язані з Перською затокою. На теперішній час Іран займає важливе місце у процесах вирішення близькосхідних проблем. В країні існує чітке усвідомлення своїх можливостей і потенціалу. У Перспективному плані розвитку Ірану до 2025 р. сформульована цільова установка на досягнення статусу регіонального лідера [5].

Населення країн-членів РСАДПЗ складає близько 44 млн осіб [6, с. 46]. За конфесійною ознакою воно належить до різних напрямів ісламу. Домінуючим є сунізм, але значні шіїтські громади проживають в Бахреїні (70%), Кувейті (30%) і Саудівській Аравії (10%) [7], в Омані домінує іслам ібадітського напрямку (45%)* [8]. Сумарний воєнний потенціал країн-членів РСАДПЗ вищий за кількісними і якісними показниками сучасної зброї, ніж іранський. У Ірану перевага в людських ресурсах (600-900 тис. осіб), адже його армія формується на основі призову. Збройні сили найбільшої країни-члена РСАДПЗ Саудівської Аравії нараховують 200 тисяч осіб [9, с. 47], відповідно до рейтингу Power Index від Global Fire power за 2022 р., КСА посідає 20 місце, ОАЕ – 36 місце [10, 11].

Розбудова відносин Ірану з аравійськими монархіями становить одну з найважливіших складових іранської зовнішньої

політики. Її підхід до досягнення стабільності в районі Перської затоки передбачає внутрішньорегіональний діалог, без втручання позарегіональних акторів, в першу чергу США. За таких умов Іран, навіть в силу своїх великих розмірів, перетвориться на центрального гравця в регіоні. Натомість країни-члени РСАДПЗ у питаннях своєї безпеки воліють покладатися на підтримку США та країн Заходу, а також об'єднують власні військові та економічні потенціали для протидії іранським регіональним амбіціям. Водночас обидві сторони є заручниками ситуації у Перській затоці, оскільки саме тут зосереджені їхні енергетичні ресурси та шляхи їх транспортування на світовий ринок, що слугує важливим фактором економічного благополуччя цих держав. Тому відносини Ірану та країн-членів РСАДПЗ визначаються суперечливим поєднанням прагматичного прагнення зберегти регіональну стабільність через мирний діалог з одного боку, та гострим суперництвом за регіональне лідерство, історично утвореною глибокою взаємною недовірою, релігійними та етнокультурними відмінностями, не розв'язаними територіальними суперечками, з другого.

В аравійських монархіях Перської затоки поширений погляд на Іран як на екзистенціальну загрозу. Це ставлення сформувалося як наслідок ряду експансіоністських зовнішньополітичних кроків Тегерану. Так, у 1968 р. в Ірані лунали заяви, що Бахрейн – частина Ірану, у 1971 р., за два дні до проголошення незалежності ОАЕ, Іран встановив контроль над островами Абу-Муса, Великий та Малий Томб, на які претендували й Емірати. Суттєво посилювались побоювання аравійських держав у 1980-х роках після перемоги ісламської революції в Ірані (1979), в результаті якої нова влада взяла курс на експорт революційних ідей в іранському варіанті. Відповідно до нього, монархії Аравійського півострова сприймалися як «узурпатори влади» та «порушники ідеї справедливого ісламського устрою». Реакцією на зростання іранського впливу в регіоні та на ірансько-іракську війну (1980–1988) і стало створення РСАДПЗ (1981) як системи колективної

безпеки. Надалі розкол у відносинах поглиблювався, країни Аравійського півострова в ході ірансько-іракської війни виступили на боці Іраку, а Кувейт (у 1984 р.) і Саудівська Аравія (у 1987 р.) навіть розірвали з Іраном дипломатичні відносини.

У 1990-х – 2000-х роках у зв'язку з коригуванням політики Ірану в бік пріоритету реалізації національних інтересів, відбувається відновлення діалогу з аравійськими державами з ініціативи іранської сторони. Президент Ірану А. Хашемі-Рафсанджані (1989–1997, роки перебування на посаді) виступив за відновлення дипломатичних відносин з Саудівською Аравією та іншими країнами-членами РСАДПЗ як перший і необхідний крок до покращення відносин. Розрахунок виявився вірним, а курс на нормалізацію був продовжений наступним президентом М. Хатамі (1997–2005, роки перебування на посаді), який відвідав Ер-Ріяд з візитом у 1997 р. У 1999 р. Тегеран і Ер-Ріяд домовились про координацію дій на нафтовому ринку, ОАЕ та Іран відновили економічну співпрацю, відклавши питання врегулювання територіальних проблем, у 2001 р. було підписано ірансько-саудівську угоду про безпеку.

Пік аравійсько-іранських відносин припадає на період президентства в Ірані М. Ахмадінежада (2005–2013, роки перебування на посаді). У 2007 р. він взяв участь у саміті РСАДПЗ в статусі спостерігача. Обговорювалися питання зміцнення системи безпеки в регіоні Перської затоки, було укладено угоди про розширення торговельно-економічної співпраці, про синхронізацію енергетичних і транспортних систем, використання транзитного потенціалу регіону. Оман та ОАЕ надали підтримку Ірану у питанні обходу американських і міжнародних санкцій 2006–2012 рр. **

Однак, події «арабської весни» (2010–2011) спричинили новий етап загострення у відносинах сторін. Дестабілізація внутрішньополітичного життя в ряді арабських країн була сприйнята в Ірані як можливість посилити свої регіональні позиції через згуртування проіранських сил. Так, Іран підтримував виступи шіїтів у Бахреїні в 2011 р., надав підтримку режиму Б. Асада в Сирії

та руху хуситів в Ємені. Однією з підстав для такої підтримки була конфесійна спорідненість підтримуваних сил. Результатом стало посилення позицій Ірану у регіоні Близького Сходу та Перської затоки і одночасно загострення відносин з аравійськими монархіями, в першу чергу, з Саудівською Аравією, яка в даних конфліктах підтримувала протилежну сторону. Саудівська Аравія ввела свої війська у Бахрейн і допомогла правлячій (сунітській) династії втримати владу, а також перешкодила поширенню протестів на свою Східну провінцію, де компактно проживають шиїти. В Сирії КСА підтримала, в тому числі і фінансово, опозиційні режиму Б. Асада сили. В Ємені саудівці в коаліції з рядом арабських держав*** виступили на боці уряду президента М. Хаді, розпочали військову операцію «Рішучий штурм» (2015) проти повстанців-хуситів.

У середовищі аравійської політичної і релігійної еліти поширена думка про те, що Іран намагається політизувати і активно використовувати шиїтські громади Аравійського півострова у своїх інтересах. Зауважимо, що на Близькому Сході релігійний фактор часто використовується у політичній боротьбі, але вирішальною часто виявляється політична, а не релігійна складова. Нагадаємо, що під час ірансько-іракської війни розрахунки, що араби Ірану підтримають іракські війська, а шиїти Іраку перейдуть на бік Ірану, не виправдались, більшість населення залишились відданими своїм державам.

Між тим, за даними Арабського центру політичних досліджень (Доха), спостерігаються відмінності в оцінці іранської зовнішньої політики в Арабському регіоні залежно від конфесійної приналежності респондентів. Так, у 2016 р. позитивно її оцінювали 66% шиїтів і тільки 4% сунітів, у 2017–2018 рр. 64% шиїтів і 6% сунітів відповідно [12, с. 9].

Зауважимо, що сунітсько-шиїтський розкол ніколи не був непереможною перешкодою при досягненні спільних політичних завдань. Також іранське керівництво проголосило курс на такріб – сунітсько-шиїтське зближення, ідея якого підтримуєть-

ся частиною сунітських духовних і політичних еліт. Прихильником такого внутрішньоісламського діалогу, зокрема, був великий шейх університету «Аль-Азгар» Мохаммед Сейид Тантауи (1996–2010, роки перебування на посаді). З 2004 р. міжконфесійний діалог триває також в рамках Всесвітнього форуму зближення шкіл ісламської думки****.

У 2013 р. після обрання президента Х. Роухані, Іран знову намагався нормалізувати відносини з арабськими монархіями: міністр закордонних справ ІРІ Дж. Заріф відвідав Кувейт, Оман, Катар, ОАЕ, планувався візит Дж. Заріфа до Ер-Ріяда. Проте, у 2014 р. зростає залученість Ірану до внутрішньополітичних процесів в Іраку, до конфліктів в Сирії та Ємені, що знову загострює його відносини з Саудівською Аравією, Бахрейном і ОАЕ. Чергове напруження саудівсько-іранських відносин відбулося після загибелі у тисняві під час хаджу у 2015 р. багатьох прочан, 460 з яких (за іранськими даними) були іранцями. В результаті, у 2016 р., вперше за 30 років, іранці не взяли участі у хаджі через відсутність домовленості з Ер-Ріядом про гарантії безпеки для іранських віруючих*****. Конфлікт був поглиблений, коли за рішенням суду Саудівської Аравії у 2016 р. було страчено шиїтського проповідника аятолу Німра Бакіра ан-Німра, який знаходився в ув'язненні з 2012 р. Від страти проповідника саудитів намагалися відмовити США, адже негативна реакція Ірану була прогнозована. Як уявляється, цим кроком саудівське керівництво свідомо йшло на загострення відносин з Іраном, сподіваючись цим збільшити додатковими витратами на конфронтацію в регіоні навантаження на іранський бюджет, який вже суттєво потерпав від санкцій, через скорочення економічних відносин з рядом арабських країн. Дійсно, страта аятоли ан-Німра викликала обурення в іранському суспільстві й солідаризацію з ним шиїтських зарубіжних громад. На хвилі антисаудівських настроїв відбулися виступи в Бахреїні, напади на посольство та консульство Саудівської Аравії в Ірані. Події вилилися у дипломатичний конфлікт між сунітськими арабськими державами з одного боку,

та шиїтськими громадами й Іраном з іншого. В результаті, були розірвані дипломатичні відносини між Іраном та Саудівською Аравією, Бахрейном і Суданом. ОАЕ та Катар відкликали послів. З різкою критикою на адресу ІРІ виступили керівники Туреччини та Пакистану.

Сильний Іран розглядається в державах Перської затоки як загроза і будь-які обставини, що сприяють зміцненню іранських позицій сприймаються на Аравійському півострові з обережністю або занепокоєнням. Саме так було сприйнято угоду «Спільний всеохоплюючий план дій» (СВПД) щодо врегулювання «іранської ядерної проблеми» (2015). У відповідності із домовленостями, було передбачено скасування міжнародних і національних санкцій, запроваджених проти Ірану, в обмін на суттєве скорочення виробництва зі збагачення урану і забезпечення повного контролю МАГАТЕ за цим процесом, але при збереженні права ІРІ на мирне використання атомної енергії. Позиція аравійських держав, передусім Саудівської Аравії та ОАЕ, щодо СВПД була негативною. Визнаючи його цінність як засобу стримування ядерних прагнень Ірану, держави були незадоволені тим, що угода надавала недостатні гарантії безпеки, не включала питання іранських балістичних ракет. Вони також висловили побоювання, що зняття санкцій забезпечить Ірану фінансові ресурси для розширення своєї присутності в регіоні Близького Сходу через підтримку своїх партнерів в Іраку, Ємені Сирії, Лівані. Тому рішення президента США Д. Трампа (2017–2021, роки перебування на посаді) про вихід з угоди (2018) та повернення до політики «максимального тиску» аравійськими державами було підтримано. Позитивно цей крок оцінили, зокрема, 35% кувейтців, 33% саудівців [13, с. 14]. Зауважимо однак, що політика Д. Трампа не повернула Іран до переговорів на нових умовах, чого домогалися США, а підштовхнула Тегеран до порушення ядерної угоди та активізації проіранських рухів на Близькому Сході, посилила рівень конфронтації, і виключила можливість вести діалог, щоб усунути випадковий початок конфлікту.

Рішення адміністрації чинного президента США Дж. Байдена про повернення до переговорів щодо відновлення багатосторонньої ядерної угоди викликало в середовищі країн-членів РСАДПЗ неоднорідну реакцію. Так, Саудівська Аравія, ОАЕ та Бахрейн виступають за збереження санкційного тиску на Іран та включення до переговорів ширшого кола питань, наприклад іранських балістичних ракет, а Кувейт, Катар та Оман, які мають з Іраном досить стабільні відносини, наголошують, що будь-який діалог краще конфронтації.

У 2017 р. Іран помітно активізував дипломатичні зусилля щодо поліпшення відносин з окремими державами Перської затоки. Під час візиту до Тегерана міністра закордонних справ Кувейту шейха Сабаха ас-Сабаха (січень 2017 р.) обговорювались питання співробітництва щодо врегулювання кризових ситуацій в регіоні. А у лютому 2017 р. було оприлюднено заяву заступника міністра закордонних справ Кувейту шейха Халеда аль-Джараллі про готовність арабських держав співробітничати з Іраном, в тому числі у питанні про врегулювання регіональних конфліктів. У свою чергу, голова іранського меджлісу Алі Ларіджані привітав ідею встановлення прямого діалогу з арабськими країнами Близького Сходу. На позитивній ноті пройшли візити президента Ірану Х. Роухані до Оману та Кувейту на запрошення голів цих держав (лютий 2017 р.), що стало кроком до розрядки у відносинах з країнами-членами РСАДПЗ.

Насиченим на суперечливі події у відносинах Ірану з державами РСАДПЗ видався 2019 рік. Цього року питання консолідації арабських країн перед іранською загрозою фігурувало на двох міжнародних конференціях: «Мир та безпека на Близькому Сході» (Варшава, 13–14 лютого) та Мюнхенській конференції з безпеки (15–17 лютого). На останній було висунуто ініціативу створення нового воєнного блоку – Близькосхідного стратегічного альянсу (Middle East Strategic Alliance (MESA)) – у складі країн-членів РСАДПЗ, Єгипту та Йорданії, метою якого проголошувалось стримування іранської агресії, протидія тероризму

та підтримка стабільності на Близькому Сході. Проте, як уявляється, міжарабські розбіжності та відсутність консенсусу щодо політики на іранському напрямку серед аравійських монархій зробило цей проект малоперспективним.

У свою чергу під час роботи 74-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН 25 вересня 2019 р. президент Ірану Х. Роухані виступив з ініціативою «Ормузьке мирне прагнення» (Ormuz Peace Endeavour (HOPE)), яка передбачала зусилля щодо стабілізації ситуації в районі Ормузької протоки, налагодження співробітництва, в тому числі в питаннях енергетичної безпеки, контролю над озброєнням, кібербезпеки, укладання пакту про ненапад, розширення економічної співпраці, тощо. Іранська сторона підкреслювала, що всі держави регіону несуть відповідальність за збереження миру, стабільності та процвітання в регіоні і життєво зацікавлені у збереженні свободи судноплавства та енергетичній безпеці для всіх [14, с. 16]. При цьому Іран наполягав на усуненні від вирішення регіональних питань позарегіональних сил, в першу чергу США. Звертаючись до представників країн Перської затоки, Х. Роухані заявив: «Америка вам не сусід. Це Ісламська Республіка Іран є вашим сусідом... У випадку інциденту ми з вами залишимося наодинці. Ми сусіди один з одним, а не зі Сполученими Штатами» [15, с. 19]. Ця ініціатива залишилась без уваги з боку країн-членів РСАДПЗ. Кожний мав свої аргументи. На той момент дипломатичні відносини Саудівської Аравії з Іраном були призупинені. Кувейт запоруку своєї безпеки вбачає у підтримці США (на території країни розташована найбільша в регіоні американська військова база), а іранська ініціатива закликала до виводу позарегіональних сил. Катар, так само, у питаннях безпеки покладається на США. Саме в Катарі розміщено Центральне командування США (CENTCOM), натомість Іран оголосив CENTCOM терористичною організацією (у відповідь на визнання Корпусу вартових ісламської революції (КВІР) такою з боку США). На фоні ініціативи Ірану ОАЕ та Бахрейн взагалі підписали угоду про нормалізацію відносин з Ізраїлем

(«Угоди Авраама», 15 вересня 2020 р.), а Саудівська Аравія, яка до угоди не приєдналася, між тим дала дозвіл на використання свого повітряного простору для сполучення ОАЕ та Ізраїлю. Так, на протипагу іранській ініціативі «НОРЕ» ряд арабських держав протиставив зближення з Ізраїлем. В контексті цього сторони обмінялися взаємними звинуваченнями. Іран розцінив угоду як зраду, а монархії у відповідь назвали Іран постійною загрозою регіональній безпеці. На думку експертів, до такої політики монархії Аравійського півострова підштовхнула експансіоністська політика Ірану, зростання ролі і присутності сил КВІР в близько-східних процесах, що посилює занепокоєння, особливо сунітських країн регіону, щодо своєї безпеки [16]. Таке занепокоєння неодноразово озвучувалося і на рівні Ліги арабських держав та Організації ісламського співробітництва [17].

Зауважимо, що у ставленні до Ірану та до методів стримування його регіональної активності серед членів РСАДПЗ не спостерігається однастайності. Саудівська Аравія, ОАЕ та Бахрейн відверто виступають за організацію спільної протидії проти Ісламської республіки. Катар, Оман та Кувейт намагаються балансувати: зберігаючи тісну співпрацю з Ер-Ріядом, вони також підтримують економічні та політичні відносини з Тегераном. Звернімося до деяких ілюстрацій динаміки двосторонніх взаємин Ірану та окремих арабських монархій.

На характер відносин Саудівської Аравії та Ірану суттєво впливає фактор суперництва за позиції регіонального лідера. КСА побоюється, що Іран може зайняти панівне становище на Близькому Сході і всіляко перешкоджає цьому. Офіційна позиція королівства заперечує наявність неприязні до іранської влади, посилюється на тривалі періоди плідних дипломатичних відносин та економічної співпраці, проте нинішню політику Ірану в регіоні Перської затоки саудівці вважають загрозою для своєї безпеки і вимагають зменшення його присутності у сусідніх державах як перший крок до деескалації відносин. Основні побоювання Саудівської Аравії спричинені нинішнім розширенням

регіонального впливу Ірану через проіранські недержавні формування, як Хезболла в Лівані, хусіти в Ємені, шіїтські угруповання в Іраку, підтримка їх зброєю, інструкторами та фінансами.

Наочною ілюстрацією саудівських побоювань щодо іранської ракетної програми стали удари з використанням ракети та беспілотника по нафтовим об'єктам саудівської компанії Aramco у 2019 р. Масштабні руйнування виробництва й сировинних запасів компанії призвели до призупинення переробки понад 5% світового щоденного видобутку нафти й миттєвого загострення безпекового становища в регіоні Близького Сходу і в усьому світі. Відповідальність взяли на себе хусіти, але невдовзі утворився широкий консенсус (США, КСА, Німеччина, Велика Британія, Франція, ін.), що жоден регіональний актор, крім Ірану, не здатний здійснити операцію такого масштабу. Хоча переконливих доказів причетності Ірану наведено не було.

На даний час сторони повернулися до діалогу. У травні 2021 р. представники Ірану та Саудівської Аравії (на рівні представників служб безпеки та розвідки) розпочали переговори у Багдаді [18]. Рішення саудівського керівництва про початок діалогу з Іраном, вірогідно, пов'язано зі зміною курсу США щодо Ірану. Адміністрація президента США Дж. Байдена повернулася до переговорів щодо ядерної угоди з Іраном, посилила увагу до проблеми порушення прав людини у світі, вивела війська з Афганістану, – все це створило у саудівського істеблїшменту відчуття скорочення американської присутності і підтримки, а отже, підштовхнуло до налагодження відносин шляхом переговорів з опонентом для підтримання певного рівня стабільності в регіоні. Аргументів для поновлення переговорів додає і факт зближення Ірану з Пакистаном (передусім, в рамках китайської ініціативи «Один пояс – один шлях»), співробітництво Ірану з Туреччиною та Росією в Сирії. Також конфронтація виснажує економічний та військовий потенціал обох держав, сторони, здається, дійшли розуміння, що компроміс неминучий, а політичне рішення та переговори – єдиний можливий шлях. Представник іранського

уряду Алі Рабіі, коментуючи перебіг переговорів з Саудівською Аравією заявив: «Ми приділяємо пріоритетну увагу нашим сусідам і необхідності мирного співіснування заради миру і безпеки в регіоні. Ми вважаємо, що діалог, особливо між общинами середині мусульманської умми є єдиним гідним способом вирішити можливі розбіжності між нами» [19]. Позиції Бахрейну щодо Ірану зазвичай співпадають з саудівськими та реалізуються у фарватері саудівського курсу.

Прикладом того наскільки неоднозначними є відносини між країнами регіону Перської затоки та Іраном можуть бути його зв'язки з Об'єднаними Арабськими Еміратами. З одного боку, ОАЕ виступають провідним партнером Ірану серед країн-членів РСАДПЗ. Між країнами існують активні ділові відносини. Саме ОАЕ є другим після Китаю торговельним партнером Ірану і першим з країн-членів РСАДПЗ [20]. Річний товарообіг між країнами становить 13 млрд дол. США [21, с. 85]. Тут діють 80 тисяч іранських компаній, здійснюється 200 авіарейсів на тиждень [22, с. 50]. ОАЕ відіграли важливу роль у підтримці іранської економіки у період дій санкцій: через Емірати велися валютні операції, які були неможливими на Заході. Капіталовкладення Ірану в ОАЕ оцінюються у близько 300 млрд дол. США. Припускають, що 15% багатств країни знаходиться в руках іранської громади ОАЕ (близько 500 тис. осіб) [23, с. 51].

Водночас, фактором постійної напруженості ірансько-еміратських відносин є територіальна суперечка щодо статусу трьох островів в Ормузькій протоці, через яку щоденно здійснюється транспортування 20% світових поставок нафти. У 2011 р. ОАЕ запропонували передати справу до Міжнародного арбітражного суду, але Іран відмовився. Емірати поділяють занепокоєність Саудівської Аравії щодо зростання іранської присутності в регіоні. Вони підтримали політику «максимального тиску» на Іран адміністрації президента США Д. Трампа. У травні 2019 р. в територіальних водах ОАЕ, біля узбережжя Фуджейри, відбулися вибухи на 2 кораблях (належали Норвегії та ОАЕ). Ці інциденти ще

раз підтвердили вразливість безпеки ОАЕ і недостатність опори тільки на силові заходи. В організації вибухів Саудівська Аравія відверто звинуватила Іран, а самі ОАЕ використали більш нейтральний вислів «регіональний актор». Між тим, для зменшення напруженості у відносинах з Іраном ОАЕ пішли шляхом двосторонніх переговорів, які відбулися у липні (візит делегації берегової охорони ОАЕ) і в грудні (візит радника з національної безпеки ОАЕ) 2019 р. в Тегерані [24].

Кувейт географічно розташований ближче за інші арабські країни до Ірану. Він був однією з перших країн, що визнали нову владу Ірану в 1979 р. У свою чергу, в питанні територіальних претензій і нападу Іраку на Кувейт (1990) Іран підтримував саме арабську державу. Іранська громада Кувейту нараховує близько 70 тис. осіб, а громадяни Кувейту часто відвідують Іран як релігійні туристи. Дослідники з Каїрського університету Халед Альсаллум та Мохамед Тайї так характеризують ірансько-кувейтські відносини: «Держава Кувейт проводить політику стратегічного хеджування та балансу у своїх відносинах з Іраном з одного боку, і його відносинами з країнами РСАДПЗ з іншого боку, де він дотримується принципу солідарності з партнерами по Раді в основних питаннях» [25]. Так, Кувейт визнав право Ірану на реалізацію мирної ядерної програми. Але на знак підтримки Саудівської Аравії відкликав свого посла з Тегерану у 2016 р. після нападів на саудівські представництва в Тегерані. Одночасно Кувейт продовжував підтримувати контакти з іранською стороною для збереження можливості подальшого зближення. Емірат взяв участь в операції в Ємені, але відмовився надати на своїй території базу для вірогідних авіаударів по ядерним об'єктам Ірану [26].

Ірансько-кувейтські економічні відносини досить розвинуті. У 2004 р. сторони підписали низку меморандумів про економічне, культурне, наукове та військове співробітництво. У 2014 р. під час візиту еміра Кувейту до Тегерану на запрошення іранської сторони було домовлено про підвищення рівня торговельно-економічних відносин, підписано угоди у сфері повітряного

транспорту, митного співробітництва, екологічного співробітництва, а також угода про безпеку. Співпраця триває і тепер. Так, міністри закордонних справ Кувейту та Ірану зустрілися під час роботи Організації ісламського співробітництва (грудень 2021 р.) в Ісламабаді. Було заявлено про необхідність розширення відносин, усунення перешкод для поїздок громадян між двома країнами [27].

Досить приязні відносини з Іраном підтримує Оман. Збройні сили Ірану часів правління шаха М. Рези Пехлеві допомогли султану Кабусу (1970–2020, роки правління) придушити повстання в Дофарі (1965–1976), що сприяло формуванню відносин довіри, які не змінилися після ісламської революції в Ірані. При султані Кабусі зовнішньополітична стратегія Оману полягала у тому, щоб балансувати між великими державами на Близькому Сході, уникати конфліктів і виступати посередником у їх розв'язанні. Цей султанат і тепер намагається зберігати нейтралітет у регіональних суперечках і часто виступає плацдармом для їхнього врегулювання. Саме Оман виконав роль посередника у контактах Ірану з США та Саудівською Аравією. Під час ірансько-оманської зустрічі в січні 2022 р. міністр закордонних справ Ірану Х. А. Абдоллахян підкреслив цю конструктивну роль Оману [28]. Інтенсифікуються і економічні відносини. Так, було заявлено про наміри довести товарообіг до 5 млрд дол. США, досягнуто домовленість про експорт в Оман іранського газу (10 млрд куб. м на рік), про побудову трубопроводу.

Катар – ще одна арабська країна, що підтримує конструктивні відносини з Іраном. Останній одним з перших визнав незалежність Катару у 1971 р. і встановив з ним дипломатичні відносини. Країни тісно пов'язані спільними економічними інтересами. Між державами існують угоди про співробітництво у сфері охорони морського кордону, спільного патрулювання, обміну інформацією, моніторингу ситуації в акваторії Перської затоки. Вони є співвласниками одного з найбільших газових родовищ – Південний Парс (8% світових запасів, 14 трлн куб.

м.). Катар проводить досить незалежну від РСАДПЗ політику стосовно Ірану, намагаючись уникати ускладнень. Хоча у 2016 р. після нападів протестувальників на посольство Саудівської Аравії в Ірані Катар розірвав з ним дипломатичні відносини, відкликав свого посла. Проте, як зауважив директор Центру вивчення країн Перської затоки Катарського університету Абдулла Баабуд: «Не дивлячись на це, Катар відчував себе зобов'язаним підтримувати приязні відносини з Іраном і міг це зробити, бо не розглядав Тегеран як безпосередню загрозу своїй безпеці» [29]. За даними Арабського центру політичних досліджень (Доха), Катар – єдина країна-член РСАДПЗ, де кількість позитивних оцінок політики Ірану щодо своєї країни (48%) перевищує негативні (41%) [30].

У 2017 р., коли проти Катару було введено економічну блокаду Саудівською Аравією, Бахрейном, ОАЕ та Єгиптом і ці країни розірвали дипломатичні відносини, Катар повернув посла в Тегеран *****. Іран вдало скористався кризою щоб зміцнити двосторонні економічні відносини. Було відкрито повітряний простір для катарських комерційних рейсів, організовано доставку продовольства в Доху, підписано торговельну угоду. На 2019 р. товарообіг досяг 300 млн дол. США [31]. Доха надала Тегерану допомогу у боротьбі з епідемією COVID-19. Емір Катару шейх Тамім бін Хамад відвідав Тегеран з офіційним візитом (11 січня 2020 р.) і запевнив іранське керівництво, що Катар немає ворожих намірів щодо Ірану. На думку дослідника **Демократичного арабського центру (ФРН)** М. Мескура, ірансько-катарські відносини будуть зміцнюватись і надалі [32]. У січні 2022 р. міністр закордонних справ Ірану Х.А. Абдоллахян відвідав Катар та Оман. Метою візитів було обговорення двосторонніх регіональних та міжнародних питань. Х.А. Абдоллахян підкреслив, що візити є втіленням політики зміцнення добросусідства, що реалізується новоутвореним урядом Ірану на чолі з президентом Е. Раїсі [33]. Разом з Оманом Катар виступає за включення Ірану в усі проекти безпеки в регіоні.

Висновки. Відносини Ірану та держав-членів РСАДПЗ характеризуються нестабільністю. Періоди співпраці чергуються з періодами конфронтації. Причина цього полягає у суперечливих інтересах сторін. Взаємна потреба у збереженні стабільності в регіоні Перської затоки підштовхує до діалогу, а регіональні амбіції і боротьба за вплив на Близькому Сході призводять до періодичного загострення у відносинах.

Всередині РСАДПЗ відсутній однотайний вектор політики щодо Ірану, чим останній уміло користується. На даний час можна констатувати зміцнення позицій ІРІ в регіоні Близького Сходу та Перської затоки зокрема. Простежується орієнтація Ірану на покращення відносин з країнами-членами РСАДПЗ: нарощуються дипломатичні зусилля, торговельно-економічні зв'язки. У червні 2021 р. на президентських виборах в Ірані перемогу здобув представник консервативної частини істеблшменту Ебрагім Раїсі. Він заявив, що прагне покращити відносини з арабськими державами. Це бажання, зокрема, продиктоване складною економічною ситуацією в Ірані, виправити яку Е. Раїсі пообіцяв у своїй передвиборчій програмі. Наразі Іран продовжує діалог на всіх переговорних майданчиках, що може розцінюватися як намір іранської сторони вийти з міжнародної ізоляції і готовність до компромісів. Водночас, іранський керівник заявив, що питання регіонального партнерства Ірану та балістичних ракет обговоренню не підлягають [34].

Економіки Ірану та аравійських монархій отримують взаємну вигоду від відновлення торгівлі, адже Іран потребує інвестицій, які мають аравійські держави, відповідно, продукція останніх буде затребувана на ємному іранському ринку. Стабілізація ситуації в ключовому для видобутку і транспортування енергоресурсів регіоні позитивно відобразиться і на Україні, як завдяки зниженню цін на нафту, так і завдяки посиленню позицій конкурентів РФ на цьому ринку.

Важливу роль у створенні позитивного фону для початку деескалації в регіоні Перської затоки відіграла гуманітарна дипломатія

періоду пандемії. Як відомо, епідемія COVID-19 завдала серйозного удару по Ірану. Країни-члени РСАДПЗ надали іранцям суттєву підтримку: Оман та Катар спрямували кілька партій медичної допомоги, ОАЕ відправили 2 літаки з гуманітарною допомогою, Кувейт пожертвував 10 млн дол. США на боротьбу з епідемією.

Як уявляється, на даний час ситуація в регіоні Перської затоки є більш сприятливою для налагодження діалогу між країнами-членами РСАДПЗ та Іраном з метою зменшення регіональної напруженості. Спонукають до цього, зокрема, такі обставини: зростання регіональної конфронтації змусило аравійські монархії замислитися над її ціною у разі переходу в «гарячу» фазу. Небажання йти на відкритий конфлікт на фоні невдалого тиску на Іран змушує звертатися до переговорів. Занепокоєння аравійських монархій викликає і можливе зниження уваги США до регіону, особливо в разі завершення переговорів щодо СВПД, які були відновлені адміністрацією Дж. Байдена. В разі зменшення американської підтримки і дистанціювання від регіональних справ переговори з Іраном як засіб деескалації відносин стануть також актуальнішими.

Можна припускати, що посередниками у налагодженні багатостороннього діалогу можуть бути Оман та Кувейт, як такі, що користуються довірою і всередині РСАДПЗ, і в Ірані.

Примітки

* Ібадіти – напрям в ісламі, що утворився в результаті розколу хариджитів, відрізняється від сунізму та шіїзму. Характеризується поміркованістю і приязним ставленням до мусульман інших течій.

** Перспектива появи у Ірану ядерної зброї призвела до консолідації багатьох країн, передусім Європи та Близького Сходу навколо ідеї стримування ядерних прагнень Ірану шляхом санкційного тиску. З метою ліквідації загрози виконанню Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) Рада Безпеки ООН приймає перші санкційні резолюції: № 1737 від 23 грудня 2006 р. та № 1747 від 24 березня 2007 р. Вони обмежували постачання матеріалів і технологій для ядерної програми та стосувалися активів фізичних й юридичних осіб, пов'язаних з нею. Найбільш відчутні санкції щодо Ірану були введені після досягнення Іраном 20% рівня збагачення урану, внаслідок чого

була прийнята резолюція РБ ООН № 1929 від 10 червня 2010 р. Її реалізація протягом 2010-2012 рр. призвела до позбавлення Ірану доступу до іноземних інвестицій та технологій, можливості імпорту бензину, було встановлено ембарго на купівлю іранської нафти, заборону на використання міжнародних страхових та транспортних послуг при перевезенні нафти. Відбулося відключення Ірану від міжнародної фінансової системи, зокрема, SWIFT.

*** До складу коаліції увійшли також Бахрейн, Кувейт, Катар, ОАЕ, Єгипет, Йорданія та Судан.

**** Всесвітній форум зближення шкіл ісламської думки створений в Ірані за наказом Духовного лідера аятоли Алі Хаменеї у 1990 р.

***** У 2017 р. після двосторонніх переговорів можливість участі у хаджі іранських прочан було відновлено.

***** Дипломатична криза між Катаром з одного боку та Саудівською Аравією, Бахрейном, ОАЕ та Єгиптом з іншого, вилилася у розрив дипломатичних відносин, економічну та транспортну блокаду Катару (червень 2017) через звинувачення останнього у підтримці джихадистів (такими організатори бойкоту вважали «Братів-мусульман»), втручання у внутрішні справи, дружбу з Іраном, ін. Було висунуто 13 вимог, серед яких припинення контактів з організацією «Брати-мусульмани», закриття телеканалу «Аль-Джазіра», дистанціювання від Ірану, припинення військового співробітництва з Туреччиною, тощо. Конфлікт було врегульовано у січні 2021 р. підписанням комюніке про єдність членів РСАДПЗ. Катар не виконав жодної вимоги.

Використані джерела і література

1. World Bank, 2020 URL: <https://data.worldbank.org/country/iran-islamic-rep> (дата звернення 15.01.2022)
2. The Sunni-Shia Divide // Council and Foreign relations URL: <https://www.cfr.org/sunni-shia-divide/#/> (дата звернення 23.01.2022)
3. Iran Military Strength, 2022 // Global Fire power URL: https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.php?country_id=iran (дата звернення 13.01.2022)
4. Зинин Ю. Н. Отношения Ирана и арабских стран Персидского залива: некоторые аспекты. Международная аналитика. 2016. Выпуск 4(18). С. 46–55.
5. Гусев Л.Ю. Сотрудничество Ирана с государствами Ближнего Востока. Институт международных исследований МГИМО. URL: <http://www.imi.mgimo.ru/ru/mneniya-ekspertov/92-analiticheskiy-tsentr/gusev-leonid-yurievich/185-sotrudnichestvo-irana-s-gosudarstvami-blizhnego-vostoka.html> (дата звернення 15.01.2022)
6. Зинин Ю. Н. Отношения Ирана и арабских стран Персидского залива: некоторые аспекты. Международная аналитика. 2016. Выпуск 4(18). С. 46–55.

7. The Sunni-Shia Divide // Council and Foreign relations URL:<https://www.cfr.org/sunni-shia-divide/#/> (дата звернення 23.01.2022)
8. 2019 Report on International Religious Freedom: Oman URL: <https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/oman/> (дата звернення 23.01.2022)
9. Зинин Ю. Н. Отношения Ирана и арабских стран Персидского залива: некоторые аспекты. Международная аналитика. 2016. Выпуск 4(18). С. 46–55.
10. 2022 Saudi Arabia Military Strength // Global Fire power URL: https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.php?country_id=saudi-arabia (дата звернення 13.01.2022)
11. 2022 United Arab Emirates Military Strength// Global Fire power URL: https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.php?country_id=united-arab-emirates (дата звернення 13.01.2022)
12. Kamrava Mehran and Dorzadeh Hamideh. Arab Opinion Toward Iran 2019/2020 Iranian Studies Unit. Research Paper. 22 December 2020 URL: <https://www.dohainstitute.org/en/Lists/ACRPS-PDFDocumentLibrary/Arab-Opinion-Toward-Iran-2019-2020.pdf>(дата звернення 15.01.2022)
13. Kamrava Mehran and Dorzadeh Hamideh. Arab Opinion Toward Iran 2019/2020 Iranian Studies Unit. Research Paper. 22 December 2020 URL: <https://www.dohainstitute.org/en/Lists/ACRPS-PDFDocumentLibrary/Arab-Opinion-Toward-Iran-2019-2020.pdf> (дата звернення 15.01.2022)
14. Address by Mr. Hassan Rouhani, President of the Islamic Republic of Iran // General Assembly Seventy-fourth session Official Records A/74/PV.5. URL: <https://undocs.org/en/A/74/PV.5> p. 16/55 –19/55(дата звернення 23.01.2022)
15. Address by Mr. Hassan Rouhani, President of the Islamic Republic of Iran // General Assembly Seventy-fourth session Official Records A/74/PV.5. URL: <https://undocs.org/en/A/74/PV.5> p. 16/55 –19/55 (дата звернення 23.01.2022)
16. Vaisi Reza. Iran, the GCC, and the failure of HOPE / Middle East Institute 20.09. 2020 URL: <https://www.mei.edu/publications/iran-gcc-and-failure-hope>(дата звернення 13.01.2022)
17. Arab League ministers back Saudi Arabia and condemn Iran. URL: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-35276270> (дата звернення 23.01.2022)
18. Саудовская Аравия и Иран сели за стол переговоров. Но в успехе этого диалога сомневается весь мир // BBC URL: <https://www.bbc.com/russian/news-57026886> 07.05 2021 (дата звернення 15.01.2022).
19. What to expect from Iran-Saudi talks // Tehran Times URL: <https://www.tehrantimes.com/news/462842/What-to-expect-from-Iran-Saudi-talks> (дата звернення 15.01.2022)
20. A Time for Talks: Toward Dialogue between the Gulf Arab States and Iran // International Crisis Group URL: <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/gulf-and-arabian-peninsula/226-time-talks-toward-dialogue-between-gulf-arab-states-and-iran> (дата звернення 13.01.2022)

21. Кожанов Н. А. Иран и страны ССАГПЗ: между противостоянием и диалогом / *Мировая экономика и международные отношения*. 2020. Том 64, № 7. С. 80–88.
22. Зинин Ю. Н. Отношения Ирана и арабских стран Персидского залива: некоторые аспекты. *Международная аналитика*. 2016. Выпуск 4(18). С. 46–55.
23. Зинин Ю. Н. Отношения Ирана и арабских стран Персидского залива: некоторые аспекты. *Международная аналитика*. 2016. Выпуск 4(18). С. 46–55.
24. Alfoneh Ali. *Triangular Travails: Iran, the Gulf Arab States, and the United States* URL: <https://agsiw.org/triangular-travails-iran-the-gulf-arab-states-and-the-united-states/> (дата звернения 17.01.2022)
25. Alsalloum Khaled Abdulaziz, Tayie Mohamed Salman. *The Present and Future of Kuwaiti-Iranian Relations and Their Influence on the Security of the Arabian Gulf* URL: <https://www.ccsenet.org/journal/index.php/ass/article/view/71116> (дата звернения 17.01.2022)
26. Vaabood Abdullah. *The Middle East's New Battle Lines. Qatar, Kuwait and Oman* URL: https://ecfr.eu/special/battle_lines/qatar_regional (дата звернения 17.01.2022)
27. *Iran, Kuwait Arrange to Hold Joint Committees* URL: <https://www.tasnimnews.com/en/news/2021/12/19/2628951/iran-kuwait-arrange-to-hold-joint-committees> (дата звернения 13.01.2022)
28. *Iran FM's economic achievement from Oman visit // IRNA* URL: <https://en.irna.ir/news/84609427/Iran-FM-s-economic-achievement-from-Oman-visit> (дата звернения 13.01.2022)
29. Vaabood Abdullah. *The Middle East's New Battle Lines. Qatar, Kuwait and Oman* URL: https://ecfr.eu/special/battle_lines/qatar_regional (дата звернения 17.01.2022)
30. Kamrava Mehran and Dorzadeh Hamideh. *Arab Opinion Toward Iran 2019/2020* Iranian Studies Unit. Research Paper. 22 December 2020 URL: <https://www.dohainstitute.org/en/Lists/ACRPS-PDFDocumentLibrary/Arab-Opinion-Toward-Iran-2019-2020.pdf> (дата звернения 15.01.2022)
31. *Перспектива развития товарооборота между Ираном и Катаром // Parstoday*. 28.05.2019. URL: <https://parstoday.com/ru/news/iran-i101672>. (дата звернения 13.01.2022)
32. Meskour Mohamed. *Gulf And Iran In The Aftermath Of The Gulf Crisis 2017 Journal of Afro-Asian Studies: Eight issue – February 2021* URL: <https://democraticac.de/?p=72702> (дата звернения 20.01.2022)
33. *Iran FM, Qatari Emir meet in Doha // IRNA* URL: <https://en.irna.ir/news/84609728/Iran-FM-Qatari-Emir-meet-in-Doha> (дата звернения 13.01.2022)
34. *Iran nuclear deal: President-elect Raisi issues warning over talks // BBC*. 21 June 2021 URL: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-57552639> (дата звернения 20.01.2022)